

Ο παλιός κόσμος του Μοριά Τοπικά εξουσιαστικά μορφώματα στη Β' οθωμανική κυριαρχία (1715-1821)

Η ΜΕΡΙΜΝΑ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ να περιορίζει τις φυγό-κεντρες τάσεις, ελέγχοντας τους περιφερειακούς διοικητές και τις προ-υχοντικές ελίτ, εκφράστηκε από νωρίς στις καθορισμένες λειτουργίες του τιμαριωτικού συστήματος και στον θεσμό των εξισλαμισμένων δούλων (karikulu) της Υψηλής Πύλης που επάνδρωναν τις περισσότερες στρατιωτικές-διοικητικές θέσεις.¹ Σκοπός ήταν να μην αμφισβητηθεί η απολυταρχική εξουσία του σουλτάνου από τις τοπικές αυθεντίες και τους μηχανισμούς της Αυλής. Οι μεταγενέστερες μετατροπές στο σύστημα νομής της δημόσιας γης ουσιαστικά κατάργησαν τα παραπάνω στρατιωτικά συστήματα ανοίγοντας τον δρόμο σε μία εκτεταμένη διοικητική αποκέντρωση.² Οι δημοσιονομικές μεταρρυθμίσεις³ που εισήγαγε η Υψηλή Πύλη διόγκωσαν τα οικονομικά προβλήματα της αυτοκρατορίας. Τον 18ο αιώνα αυξήθηκαν κατακόρυφα οι ενοικιάσεις των δημοσίων προσόδων (σύστημα iltizam), οι πωλήσεις των αξιωμάτων, των δικαστικών αποφάσεων και των φερμανιών παγιώνοντας ένα αγοραπωλησιακό καθεστώς που ευνοούσε τη διαφθορά και επηρέασε ριζικά τη διαμόρφωση των τοπικών διοικήσεων.

Οι υποψήφιοι για τις διοικητικές θέσεις είχαν αυξηθεί συντριπτικά μετά την παραγκώνιση του συστήματος ντεβσιρμέ (devşirme)⁴ και ήδη από τον 16ο αιώνα τους παραχωρούνταν σαντζάκια (sancak), ακόμη και καζάδες (kaza).⁵ Επαρχίες διασπάστηκαν για να δοθούν σε πασάδες, όπως ο Μοριάς που μέχρι τον 17ο αιώνα ήταν σαντζάκι στο μπεηλερμπεηλίκι της Ρούμελης⁶ και τον 18ο

αίωνα αποτέλεσε ξεχωριστό πασαλίκι (paşalık) υπαγόμενο στο σύστημα μουχασιλικ (muhassilik).⁷ Στο πλαίσιο της δημοσιονομικής μεταρρύθμισης η Πύλη επιχειρούσε να ελέγξει την εισπραξη των προσόδων ορίζοντας αυτοκρατορικούς αξιωματούχους ως μισθωτούς φοροεισπράκτορες (muhassil). Οι επαρχιακοί κυβερνήτες—μουχασίληδες ή μουλτεζίμηδες (mültezim)—⁸ έπρεπε να αλλάζουν ανά έτος⁹ όμως πολλοί παρέμεναν για τρία ή περισσότερα χρόνια στις θέσεις τους. Οι μικρές θητείες είχαν σημαντικές επιπτώσεις στην περιφερειακή διοίκηση. Η άφιξη ενός νέο-διορισμένου κυβερνήτη συνεπαγόταν τη μέγιστη οικονομική επιβάρυνση για τον πληθυσμό.¹⁰ Οι βαλήδες του Μοριά (Mora valisi),¹¹ αφού εξαγόραζαν το αξίωμά τους και πλήρωναν όλα τα παρεπόμενα έξοδα, κατέφθαναν χρεωμένοι στο πασαλίκι όπου βίαζαν τις εισροές χρημάτων για να αποσβέσουν τα χρέη τους και να αποκτήσουν γρήγορα κέρδη. Καθώς δεν γνώριζαν επαρκώς τη δημοσιονομική και πολιτική κατάσταση της χερσονήσου, βρίσκονταν εξαρτημένοι από τις συμβουλές και τις δραστηριότητες των ντόπιων προυχόντων.¹²

Οι αυτοκρατορικοί αξιωματούχοι προέρχονταν από την κεντρική διοίκηση και συμμετείχαν στη διακυβέρνηση του πασαλικιού μαζί με τους ντόπιους χριστιανούς και μουσουλμάνους προύχοντες (κοτζαμπάσηδες και αγιάνηδες) που συγκροτούσαν τις τοπικές αρχές. Το ανώτατο συμβούλιο Μόρα ντιβάνι (Mora divanı) ήταν ελεγκτικό όργανο της κεντρικής διοίκησης, στελεχωμένο με μουσουλμάνους αξιωματούχους που είχαν σταλεί από την Πύλη, ενώ το συμβούλιο των επαρχιακών αντιπροσώπων περιλάμβανε τους ισχυρότερους αγιάνηδες (ayan)¹³ και κοτζαμπάσηδες (kocabaşı).¹⁴ Μετά τα μέσα του 18ου αιώνα οι αγιάνηδες υπερίσχυαν των αυτοκρατορικών αξιωματούχων και ανέλαβαν το Μόρα ντιβάνι που μετατράπηκε στο κατεξοχήν πολιτικό «εργαλείο» της προυχοντικής ελίτ.¹⁵ Έκτοτε πρωτοστάτησαν στη δημοσιονομική διαχείριση του πασαλικιού σε συνεργασία με τα μέλη της κεντρικής διοίκησης που είχαν συμφέροντα στον Μοριά. Το κέντρο βάρους των πολιτικών συνδιαλλαγών και αντιπαράθεσεων για την τοπική διοίκηση είχε μεταφερθεί στην Κωνσταντινούπολη όπου οι βεκίληδες (vekil)¹⁶ του Μοριά διεκπεραίωναν τα συμφέροντα των ταραφιών (taraf).¹⁷ Κάθε «κόμμα» εποφθαλμιούσε τους διορισμούς των βαλήδων του Μοριά και υποστήριζε τον δικό του υποψήφιο.¹⁸ Οι ανταγωνισμοί για τα ανώτερα αξιώματα, η πληροφόρηση για τις κινήσεις των αντιπάλων, οι διπλω-

ματικοί «μοχλοί» πίεσης και επιρροής, όλα λάμβαναν χώρα στην οθωμανική πρωτεύουσα.

Οι προεστοί ήταν υπεύθυνοι για τη συγκέντρωση των φόρων και την επιτήρηση της δημόσιας τάξης στις επαρχίες. Σύμφωνα με τον οθωμανικό κανόνα, το όφελος που προέκυπτε από τη συγκεντρωτική θέση τους δεν έπρεπε να απειλεί την διαβίωση των τοπικών πληθυσμών. Γι' αυτό οι ανώτατοι Οθωμανοί αξιωματούχοι δικαιούνταν να καθαιρούν ή να εκτελούν οποιονδήποτε προεστό, χριστιανό ή μουσουλμάνο, επιβάρυνε την αυτοκρατορία καταπιέζοντας τους πολυπληθείς αγρότες (ραγιάδες). Η «συνυπευθυνότητα» αποτελούσε θεμέλιο λίθο της οθωμανικής τάξης και χαρακτήριζε αλυσιδωτά τις σχέσεις της ηγεσίας με τους υπηκόους της. Ειδικά στις μη μουσουλμανικές κοινότητες οι επικεφαλής (προεστοί, βεκίληδες και ανώτερος κλήρος) θεωρούνταν αυτόματα υπεύθυνοι σε περίπτωση ανταρσίας. Ο πληθυσμός κάθε διοικητικής περιοχής έφερε κοινή ευθύνη για τα φορολογικά βάρη, που δεν ελάφρυναν όταν μειωνόταν ο αριθμός των κατοίκων, καθώς και για όλα τα έξοδα όπως ήταν η συντήρηση των εκπροσώπων της εξουσίας, μόνιμων και διερχομένων, στους οποίους περιλαμβάνονταν οι μισθωτοί ένοπλοι. Ορισμένες περιοχές απολάμβαναν επικυρωμένα δημοσιονομικά προνόμια, φοροαπαλλαγές και άλλες διευκολύνσεις.¹⁹ Το τυπικό της «συνυπευθυνότητας» επεκτεινόταν στην περίπτωση της διάπραξης εγκλήματος ή καταστροφής περιουσίας από ένα ή περισσότερα άτομα, οπότε οι κάτοικοι θεωρούνταν συλλογικά υπεύθυνοι,²⁰ καθώς και στις αναδείξεις των προεστών που απαιτούσαν την ομόφωνη συμφωνία των κατοίκων στα πρόσωπα που επιλέγονταν. Είναι προφανές πως αυτός ο εξουσιαστικός μηχανισμός, όταν έμπαινε σε πλήρη λειτουργία όπως έγινε την περίοδο της εκκαθάρισης των κλεφτών, εξυπηρετούσε συγκεκριμένες σκοπιμότητες τρομοκρατώντας τους πληθυσμούς και καλλιεργώντας την κατάδοση.

Οι σχέσεις που επικρατούσαν ανάμεσα στους προεστούς και τους τοπικούς πληθυσμούς διακρίνονται στη διαχείριση των κοινοτικών πόρων, στη δυνατότητα ελέγχου τους από τους κατοίκους και, αφετέρου, στις διαδικασίες ανάδειξης των ίδιων των κοτζαμπάσηδων. Οι προβλεπόμενοι έλεγχοι της διαχείρισης των κοινοτικών λογαριασμών έπρεπε να γίνονται στην επαρχιακή συνέλευση παρουσία του βοεβόδα (voynoda)²¹ και του ιεροδικαστή (kadı). Εφόσον οι λογαριασμοί βρίσκονταν σωστοί, οι κοτζαμπάσηδες απαλλάσσονταν από την ευθύνη των δι-

οικητικών τους πράξεων και έμεναν «ακαταζήτητοι», δηλαδή κανείς δεν είχε δικαίωμα να αντιδράσει στις προηγούμενες αποφάσεις τους. Ωστόσο, οι έλεγχοι, ειδικά στις καταγεγραμμένες περιπτώσεις των μεγαλο-κοτζαμπάσηδων, εκκινούσαν από τους πολιτικούς αντιπάλους τους,²² φαινόμενο που δημιουργεί επιφυλάξεις τουλάχιστον ως προς την ορθή λειτουργία των ελεγκτικών συνελεύσεων. Ισχυροί προεστοί του Μοριά, όπως ο Ιωάννης Δεληγιάννης και ο παπα-Δημήτρης Τζώνης (Παπατσώνης), ελέγχθηκαν μετά από καταγγελίες της αντίπαλης φατριάς. Η καταγγελία ενός κοτζάμπαση δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Ο Μιχαήλ Οικονόμου γράφει για τις καταχρήσεις των προεστών στη διανομή των φόρων, των εξόδων και των χρεών της κοινότητας:

ουδείς και γνωρίζων ετόλμα να λάβη θέσιν αντιπολιτευσεως, να κάμη παρατηρήσεις ή αποκαλύψη τί [...] επί δε των σπουδαιότερων και τα υψηλότερα αφορώντων πρόσωπα, εάν ο φιλονεικήσας και ψέξας τυχόν τί δέν επρόφθανε να γίνη αυτοεξόριστος, εγίνετο ανάρπαστος, ερρίπτετο εις τας φυλακάς, κατατρέχετο και επί διαφόροις συκοφαντίαις ετιμωρείτο, εξημιούτο και επτωχύνετο, έστιν δέ και της ζωής εστερείτο.²³

Ο προεστός έπρεπε να εκλέγεται μετά τη λήξη της ετήσιας θητείας του προηγούμενου—αν αυτή δεν είχε παραταθεί με μπουγιουρντί (buyuruldi)—²⁴ ή νωρίτερα αν είχε προηγηθεί παραίτηση, καθαίρεση, εκτέλεση ή αποβίωση του προκατόχου. Η διεξαγωγή της εκλογής γινόταν με επίσημη διαταγή της Πύλης ή εκτάκτως με πρωτοβουλία των προεστών και το αποτέλεσμα επικυρωνόταν με δικαστική απόφαση (ilam) του καδή και μπουγιουρντί του πασά εφόσον τα εκλεγμένα πρόσωπα ήταν αποδεκτά από την οθωμανική αρχή²⁵ που διατηρούσε το δικαίωμα του λεγόμενου «άζλι»,²⁶ δηλαδή μπορούσε να παύσει τον προεστό.²⁷

Τον 18ο αιώνα, οι εκλογικές διαδικασίες ανάδειξης των αξιωματούχων είχαν καταργηθεί στην πράξη και επικρατούσε ένας συνδυασμός κληρονομικής διαδοχής και πλειστηριασμού των αξιωμάτων. Στα χριστιανικά (και μουσουλμανικά) επαρχιακά αξιώματα διέρχονταν κληρονομικά μέλη από τους ισχυρότερους και πλουσιότερους οίκους όπως ήταν οι οικογένειες Δεληγιάννη, Παλαμήδη, Παπατσώνη, Περρούκα, Κανακάρη, Κοπανίτζα, Σισίνη, αλλά και μικρότερων

οικογενειών.²⁸ Ένας από τους απογόνους των μεγαλο-κοτζαμπάσηδων, με κλίση στην πολιτική, αναλάμβανε το προεστωτικό αξίωμα του πατέρα του. Ακόμα και αν οι εκλογές διεξάγονταν κανονικά, ψηφίζονταν οι ίδιες παλιές και πλούσιες οικογένειες. Μόνο εκείνες διέθεταν τα χρήματα για να προπληρώνουν τους φόρους, να δανείζουν τους κατοίκους και να προσφέρουν εγγυήσεις για την επαρχία στην οθωμανική αρχή. Επιπλέον διέθεταν παραδοσιακές σχέσεις με τη ντόπια μουσουλμανική ελίτ καθώς και τις απαραίτητες πολιτικές γνώσεις και δεξιότητες. Οι περισσότεροι προεστοί, που η εξουσία τους δεν ξεπερνούσε τα όρια του χωριού, παραμένουν αφανείς στην ιστορική έρευνα. Ο Άγγλος περιηγητής Γ. Μ. Ληκ (W. M. Leake) φιλοξενήθηκε στην οικία του άρχοντα (archon) της Βυζίτσας που ήταν παπουτσής και ράφτης. Ο εν λόγω κυρ-Νίκος κατοικούσε σ' ένα μεγάλο δωμάτιο με τζάκι και κουζίνα στην άκρη, όπου ζούσαν και οι οικογένειες των γιών του.²⁹

Οι αγιάνηδες του Μοριά διορίζονταν με ειδική απόφαση του Μόρα βαλεσά³⁰ και κατείχαν ισόβια το αξίωμά τους που περνούσε στους απογόνους τους.³¹ Αρχικά ο βαλής απείχε από τις λειτουργίες για την ανάδειξή τους και η αρμοδιότητά του περιοριζόταν στην επικύρωση της εκλογής. Όταν όμως οι ντόπιοι μουσουλμάνοι ισχυροποίησαν την οικονομική και πολιτική θέση τους, ο βαλής έβγαζε σε πλειστηριασμό τα αγιανλίκια παραχωρώντας τα ισόβια σε εκείνους που πλειοδοτούσαν στις προσφορές.³² Τα περισσότερα αξιώματα πωλούνταν τον 18ο αιώνα – από το πασαλίκι του Μοριά μέχρι το πιο ασήμαντο καδιλίκι. Οι αγιάνηδες έφτασαν να αντικαταστήσουν τους βοεβόδες και άλλους αξιωματούχους, ενισχυμένοι από τις εκμισθώσεις των προσόδων, ειδικά τις ισόβιες παραχωρήσεις των μαλικιανέδων (σύστημα malikāne),³³ και από την τάση των παραγόντων της Κωνσταντινούπολης να τους διορίζουν ως αντιπροσώπους στις επαρχίες.³⁴ Η κεντρική διοίκηση διαφωνούσε με αυτές τις εξελίξεις και εξέδωσε πολλά φερμάνια για να σταματήσουν οι αγιάνηδες να καταπιέζουν τους ραγιάδες και να διορίζονται «εκ των έσω». Φερμάνι του 1779 υπενθύμιζε την αρχαιότητα της εκλογικής ανάδειξης των αγιάνηδων στις πόλεις και τους καζάδες της αυτοκρατορίας και απαγόρευε τον διορισμό τους από τους βαλήδες:

‘ηκούσθη’ πως ‘οι ισχυροί καζάδων τινών, αν και δεν υπάρχει συγκατάθεσις και ομοφωνία των κατοίκων δια την εκλογή των ως αγιάνηδων, καταφεύγουν εις

τους βαλλήδες και τους ιεροδίκας και με αφθόνους δωροδοκίας ανακηρύττουν εαυτούς αγιάνηδες.³⁵

Οι προεστοί αναλάμβαναν τους τοπικούς μουκατάδες (mukata'a)³⁶ ως ενοικιαστές, υπενοικιαστές ή αντιπρόσωποι των ενοικιαστών από την Κωνσταντινούπολη. Ο ενοικιαστής αποκτούσε προσωρινή διοικητική εξουσία στην περιοχή του συμβολαίου του και μπορούσε να δημιουργηθεί σύγχυση ρόλων με τους θεσμικούς αξιωματούχους ή να οδηγηθούν σε συγκρούσεις, όταν τα πρόσωπα αυτά δεν ταυτίζονταν.³⁷

Οι αγιάνηδες και οι κοτζαμπάσηδες συνεργάζονταν στα δημοσιονομικά ζητήματα όπου κυριαρχούσε η ανάληψη των μουκατάδων, το ύψος των απαιτούμενων φόρων, η κατανομή και η είσπραξή τους.³⁸ Κρυπτογραφημένη επιστολή, πιθανότατα του 1820, προς τον ισχυρό προεστό Καλαβρύτων Σωτήρη Χαράλαμπε από ανώνυμο συνεργάτη του στην Κωνσταντινούπολη, υπογραμμίζει την κραταιά θέση των αγιάνηδων στον οθωμανικό Μοριά η οποία κινδύνευε από την επιθετική πολιτική της κεντρικής διοίκησης, καθώς και τον φόβο των κοτζαμπάσηδων πως θα παρασύνταν από την «πτώση» των μουσουλμάνων προυχόντων.

χάτι κραταιόν [αυτοκρατορικό διάταγμα] εξεδόθη το οποίον εστάλη δι' επίτηδες τατάρου [αγγελιαφόρου] προς τον βεζύρη μας [Μόρα βαλεσή] διαλαμβάνον ότι ουδείς των μωραβουτζούχιδων [αγιάνηδες του Μοριά] να μην ανακατώνεται εις το ομορι τζεζιρε [διοικητικά ζητήματα του Μοριά]. το όργανον πόθεν αγνοείται πιθανώτατον όμως από γράμματα του Αλή πασιά αδελφέ μέ φαίνεται ότι αυτό θέλει φέρει γενικόν ιχτιλάλι [αναταραχή/ στάση/ επανάσταση] εις τον μωρέα μολοντούτο εις το σύστημα μας συμβάλει κατά τινα τρόπον και ίσως μετά τινας ημέρας πέρνει ο διάβολος τον Σέχου. ο μουσταφαπεγις³⁹ έγγραφεν εναντίον μας πλην τι κατώρθωσεν ειμή κατησχύνθη φαίνεται να τον οδήγησαν και γράφει ότι μερικοί των προεστώτων ακούονται μετά του Αναγνωσταρά στοχαστήτε αδελφέ αθεοφοβίαν ας έχη όμως δόξαν ο θεός οπού και φίλοι και εχθροί του το εξελαβο τεζβιρατι [στρεψοδικία/ συκοφαντία] του και πλέον [...] μη δειλιάτε παντελώς ότι ο πασιάς είναι οδηγημένος από μεγάλα μέρη διά τον μουχαφάζα [φύλαξη/ υπεράσπιση/ προστασία] των προεστων.⁴⁰

Τα ταράφια ασκούσαν μεγάλες πιέσεις για να διοριστούν οι δικόι τους «υποψήφιοι» μοραγιάνηδες, βοεβόδες, βεκίληδες και πασάδες. Ο διορισμός των προεστών από τον Μόρα βαλεσή φαίνεται πως εντατικοποίησε τον ανταγωνισμό για την ανάληψη των ανώτατων αξιωμάτων στο πεδίο της διπλωματίας, της δωροδοκίας και των μυστικοσυμβούλων. Στις πολιτικές και, κατ' ουσίαν, οικονομικές διαμάχες οι δολοπλοκίες εκτείνονταν από τα χωριά μέχρι το αυτοκρατορικό παλάτι και την Πύλη οδηγώντας σε εκτελέσεις προεστών που άλλαξαν τον πολιτικό χάρτη και εξυπηρέτησαν συγκεκριμένα συμφέροντα. Οι ανταγωνισμοί ανάμεσα στις δύο επικρατέστερες φατρίες των προυχόντων του Μοριά εντάθηκαν μετά τα μέσα του 18ου αιώνα. Οι εκτελέσεις των προεστών που συμμετείχαν στην εξέγερση των Ορλωφικών (1770) και η οικονομική άνθηση τρίτων οικογενειών είχαν φέρει στο προσκήνιο έναν αυξημένο αριθμό προυχόντων και εν δυνάμει μεγαλοπρουχόντων πέρα από τις παλιές οικογένειες που συμμετείχαν μόνιμα στην εξουσία.

Οι αντίπαλες φατρίες, όπου συνασπίζονταν χριστιανοί και μουσουλμάνοι, υποκίνησαν τις καταδρομές και τις εκτελέσεις πολλών προεστών από την οθωμανική αρχή.⁴¹ Σε ορισμένες περιπτώσεις ο αφανισμός των προεστών οδήγησε στον πρόωρο διορισμό των απογόνων τους. Για παράδειγμα, ο Δημήτρης Παπατσώνης και ο Ανδρέας Ζαΐμης ανέλαβαν τις προεστωτικές θέσεις στις ηλικίες των δεκατριών και των δεκαέξι ετών αντίστοιχα.⁴² Όπως αναφέρθηκε, σύμφωνα με τον οθωμανικό κανονισμό, προεστοί που επιβάρυναν υπερβολικά την επαρχία τους και οδηγούσαν σε αντιδράσεις τους κατοίκους, μπορούσαν να βρεθούν αντιμέτωποι με τις ποινές της καθαίρεσης ή του θανάτου. Η οθωμανική αρχή και οι τοπικοί παράγοντες, ενίοτε υποβοηθούμενοι από πραγματικές ή πλαστογραφημένες καταγγελίες κατοίκων, χρησιμοποίησαν ευρέως την κατηγορία της κατάχρησης φορολογικών εσόδων για να ελεγχθεί η κοινοτική διαχείριση,⁴³ γεγονός που συνήθως έθετε άμεσα τον προεστό σε καθεστώς φυγής και αναζήτησης ασύλου. Ενώσω εκείνος κρυβόταν, οι συνεργάτες του στην Κωνσταντινούπολη εξαντλούσαν τις διπλωματικές τους σχέσεις και ξόδευαν αφειδώς χρήματα για να «κουκουλωθεί» η υπόθεση. Η θανατική ποινή ήταν εξαγοράσιμη τον 18ο αιώνα στον Μοριά και μετατρέποταν σε εξορία αν πληρωνόταν το χρηματικό αντίτιμο.⁴⁴ Αυτό ίσχυε εφόσον ο κατηγορούμενος μάθαινε έγκαιρα την ποινή για να προλάβει να αντιδράσει. Ωστόσο, επειδή οι δολοπλοκοί ήθελαν να είναι

όσο το δυνατόν πιο βέβαιοι πως θα πραγματοποιηθεί η εντολή της εκτέλεσης, τα σχετικά φιρμάνια και οι αποφάσεις του βαλή ήταν συνήθως μυστικά.⁴⁵ Σύμφωνα με την οθωμανική νομοθεσία, η περιουσία του προεστού δημευόταν μετά την εκτέλεση, τη δολοφονία ή τον φυσικό του θάνατο.⁴⁶ Πολλές φορές οι απόγονοι ανακτούσαν την απολεσθείσα περιουσία ή ένα τμήμα της, κατόρθωμα για το οποίο χρειαζόταν να ξοδέψουν τεράστια χρηματικά ποσά.

Οι κοτζαμπάσηδες επισφράγιζαν τον πλούτο τους με τη “nobilité” και συνολογούσαν την παλαιότητα του γενεαλογικού δέντρου τους φτάνοντας κάποτε σε βυζαντινές αρχοντικές ρίζες, όπως οι Σισίνηδες⁴⁷ και οι Νοταράδες, ή σε φραγκικές όπως η οικογένεια Ρέντη στην Κορινθία.⁴⁸ Ο γενικός κανόνας ήταν πως αρκούσαν τρεις γενιές για να κατοχυρωθεί η αρχαιότητα. Ο Παναγιώτης Παπατσώνης στα απομνημονεύματά του ονομάζει την καταγωγή του αρχαία αναφέροντας ως απώτατο πρόγονο τον προπάππο του: «επεχείρησα να περιγράψω την αρχαίαν καταγωγήν ημών των Παπατσωναίων [...] όσα αντελήφθη από αρχαιοτέρους και όσα ιδίοις οφθαλμοίς είδον».⁴⁹ «Εξήντα ή εβδομήντα έτη θεωρούνται ικανά για να χαρακτηριστεί κάτι αρχαίο σε αυτή τη χώρα», διαπίστωνε ο Γ. Τζελ (W. Gell) ερευνώντας εκ των υστέρων γιατί οι ντόπιοι τον είχαν βεβαιώσει πως ο πύργος του πρωτοσύγκελλου Άνθιμου στους Γαργαλιάνους είχε σημαντική αρχαιολογική αξία.⁵⁰ Οι προύχοντες οριοθετούσαν με σαφήνεια την κοινωνική και οικονομική απόσταση που τους χώριζε από τον λαό. Η εν λόγω μέριμνα αποτυπώνεται σε προεπαναστατικό συμφωνητικό των Νοταράδων για την πρόσληψη δασκάλου στα Τρίκαλα όπου δίνεται η οδηγία:

να μην παραδίδει τα αυτά μαθήματα, τα οποία θα διδάσκη τα παιδιά των, και εις τα παιδιά των λοιπών κατοίκων, αλλά απλούστερα και όχι όμοια: αν όμως ήθελε παραβή την συμφωνίαν ταύτην, θα του κρατείται ο μισθός.⁵¹

Η προυχοντική ελίτ διαφύλασσε τα προνόμιά της αναλαμβάνοντας τα ανώτερα αξιώματα στη Διοίκηση (προεστοί, βεκίληδες, μοραγιάνηδες και δραγουμάνοι του Μοριά), στον ορθόδοξο κλήρο και στα στρατεύματα της Δύσης ή της Ρωσίας. Μετά τα μέσα του 18ου αιώνα, άρχισαν να φεύγουν οι νέοι για σπουδές στο εξωτερικό και πολλοί σπούδασαν την ιατρική στα ιταλικά πανεπιστήμια.⁵² Υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις πως και εκείνα τα χρόνια γινόταν χρήση του όρου

πολιτικός με τη σύγχρονη έννοια. Το έγγραφο κατήχησης του Στέφανου Κοπανίτσα στη Φιλική Εταιρεία (15 Απριλίου 1820) περιλαμβάνει την πληροφορία «ετών τριάκοντα επαγγέλματος του πολιτικού των αρχόντων καταλόγου». ⁵³ Το ίδιο επισημαίνουν οι ιστορικοί-σχολιαστές του αρχείου του Αλή Τεπελενλή πασά σε επιστολή (18 Ιουλίου 1812) προς τον εν λόγω πασά, την οποία υπογράφουν οι Κωνσταντίνος και Αλέξης από την Κωνσταντινούπολη όπου προφανώς εργάζονταν ως πληροφοριοδότες:

εξ' αιτίας της πανούκλας οπού εκτύπησεν εις πολλά μέρη εσχόρπισαν οι πολλοί εις προφυλακτικά μέρη και δυσκόλως ανταμώνουντε με το να μην ζυγώνουν κανέναν, μ' όλον τούτο ημείς δεν λύπωμεν από το να καταγινόμεθα να μάθομεν και να λάβομεν κάθε νοβιτάν οπού τύχει. ⁵⁴

Οι προυχοντικές οικογένειες αύξαναν τη δύναμή τους με τις μεταξύ τους επιγαμίες ⁵⁵ που ενίοτε γίνονταν στο ίδιο σόι εφόσον ήταν αρκετά ευρύ για να ελαχιστοποιείται η συγγένεια. ⁵⁶ Επίσης δημιουργούσαν πλήθος κοινωνικών σχέσεων και δεσμεύσεων με κουμπαριές και βαφτίσια που διεύρυναν τα κοινωνικά και συγγενικά τους δίκτυα. ⁵⁷ Ας σημειωθεί, τέλος, πως πολλοί από τους πρωτοστατούντες μετέπειτα καθιερωμένων προεστωτικών οικογενειών πλούτισαν και εδραιώθηκαν μέσω της ιερατικής εξουσίας. Οι κοινωνικές σχέσεις που προσδιορίζονταν από την ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία δεν απέκλειαν τους εκγενετής μουσουλμάνους που μπορούσαν να προσέλθουν για βοήθεια, προσδίδοντας μάλιστα κύρος και χρηματικά οφέλη στους ιερείς. Ο Παπατσώνης γράφει σχετικά για τον παππού του, τον ιερέα Δημήτριο:

Γενομένου ιερέως άρχισεν να αναφαινεται και εις το κοινόν της επαρχίας Ανδρούσης σχετιζόμενος οσημέραι και με τους αγάδες τούς δεσπόζοντας τότε εν τη επαρχία Ανδρούσης εφημέριος ων και εν Ανδρούση τον εκάλουν και αι Τουρκίνας πολλάκις, ίνα τους διαβάζη τα παιδιά των πάσχοντα από διαφόρους ασθενείας και ενίοτε εθεραπεύοντο τη θεία προνοία και ως εκ τούτου ευνοείτο περισσότερο, ώστε κατέστη εις εκ των προεστώτων και της επαρχίας και εις τας συνελεύσεις αυτής προσεκαλείτο δίσ του ενιαυτού ως και οι λοιποί προεστοί των λοιπών χωριών εις το λεγόμενον Μουχαρέμ και ρετζάπι, όπου εθεωρούντο τα βασιλικά δο-

σίματά των και αναλογίζοντο εις έκαστον χωρίον και εισεπράττοντο κατά την τότε συνήθειαν.⁵⁸

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Ibrahim Metin Kunt, *Οι υπηρέτες του Σουλτάνου, Ο μετασχηματισμός της οθωμανικής επαρχιακής διακυβέρνησης 1550-1650, Παπαζήσης, Αθήνα 2001. Για τις απαρχές της καταπολέμησης του τουρκικού ανατολικού αρχοντολογίου με την εγκαθίδρυση του τιμαριωτικού συστήματος επί Μεχμέτ Β΄, βλ. Vera Mutafčieva, *Αγροτικές σχέσεις στην οθωμανική αυτοκρατορία (15ος-16ος αι.)*, Πορεία, Αθήνα 1990, σσ. 41-45.*
2. Βλ. Bistra Cvetkova, «Η εξέλιξη του τουρκικού φεουδαλικού καθεστώτος από τα τέλη του ΙΣΤ΄ ως τα μέσα του ΙΗ΄ αιώνα», *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας (ιε΄-ιθ΄αίωνας)*, (εισαγωγή και επιλογή κειμένων: Σ. Ασδραχάς), Μέλισσα, Αθήνα 1979, σσ. 87-112.
3. Βλ. Halil Inalcik, «Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700», *Archivum Ottomanicum*, Leuven 1980, τ. VI, σ. 283-337· Gergana Georgieva, «Administrative structure and government of Rumelia in the late eighteenth and early nineteenth centuries: the functions and activities of the vali of Rumelia», *Ottoman rule and the Balkans, 1760-1850: Conflict, transformation, adaptation*, University of Crete, Department of History and Archaeology, Rethymno 2007, σσ. 3-19· Cvetkova, *ό.π.*, σ. 101-103· Demetrios Papastamatiou, «Tax-Farming (Itizam) and Collective Fiscal Responsibility (Maktu) in the Ottoman Southern Peloponnese in the Second Half of the Eighteenth Century», *The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek lands: towards a social and economic history*, The Isis Press, Istanbul 2007, σσ. 289-306.
4. Devşirme: «συλλογή»/ παιδομάζωμα/ στρατολογία χριστιανόπουλων που εξισλαμίζονταν για να εκπαιδευθούν και να υπηρετήσουν στην Αυλή, στη Διοίκηση και στα στρατεύματα των καπικουλήδων.
5. H.A.R. Gibb, Harold Bowen, *Η ισλαμική κοινωνία και η Δύση, Μελέτη της επίδρασης του δυτικού πολιτισμού στη μουσουλμανική κουλτούρα της μέσης Ανατολής*, Παπαζήσης, Αθήνα 2005, σ. 386.
6. *Ό.π.*, σσ. 276, 278.

7. Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα, *Η οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα, Η περίπτωση της Πελοποννήσου (1715-1821)*, Αρσενίδης, Αθήνα 1996, σσ. 78-79.
8. Mültezim: εκμισθωτής προσόδων (iltizam).
9. Gibb, Bowen, *ό.π.*, σ. 284.
10. Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρίας*, Ναύπλιο 1834, σ. 25· *Ελληνική Νομαρχία ήτοι Λόγος περί Ελευθερίας*, ανώνυμος συγγραφέας [Ανονίμου του Έλληνας], [α' έκδ. Ιταλία 1806], Κάλβος, Αθήνα 1980, σσ. 91-92· Georgieva, *ό.π.*, 6-7.
11. Mora valisi: ο βαλής του Μοριά. Τον 18ο αιώνα, ο τίτλος του βαλή (γενικός διοικητής) αντικατέστησε σταδιακά εκείνον του μπεηλέρμπεη (beylerbey) που είχε καταστεί διαδεδομένος και τιμητικός. *Ό.π.*, σσ. 274-275.
12. Georgieva, *ό.π.*, σσ. 6-8· Κυρκίνη-Κούτουλα, *ό.π.*, σ. 137.
13. λ. σχετικά: Vera Mutafçieva, «L' institution de l' ayanlık pendant les dernières dé-cennies du XVIIIe siècle», *Etudes Balkaniques* II-III (1965), σσ. 233-247· John Alexander, *Brigandage and Public Order in the Morea, 1685-1806*, Αθήνα 1985· Georgieva, *ό.π.*, σσ. 3-11 όπου παρατίθεται βιβλιογραφία για τον θεσμό ayanlık (σ. 7).
14. Οι αγιάνηδες και οι κοτζαμπάσηδες ήταν ντόπιοι πλούσιοι γαιοκτήμονες που αντλούσαν επιπλέον κέρδη και επιρροή από την εκμίσθωση προσόδων, τη δημιουργία τσιφλικιών, το εμπόριο και την τοκογλυφία. Βλ. Σπύρος Ασδραχάς, *Ελληνική οικονομική ιστορία, ιε'-ιθ' αιώνας*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2003, τ. Α' και Β'· Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Τον ιη' αιώνα στην Πελοπόννησο: η απορρόφηση των οικονομικών πόρων και του πληθυσμού από την ανάπτυξη της γεωργίας», *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών...*, *ό.π.*, σσ. 463-473· Στάθης Τσοτσρός, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο, Γορτυνία (1715-1828)*, Ιστορικό Αρχείο, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1986· Halil Inalcik, «Ο σχηματισμός κεφαλαίου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών*, *ό.π.*, σσ. 499-530.
15. Κυρκίνη-Κούτουλα, *ό.π.*, σ. 138.
16. Vekil: αντιπρόσωπος/ εντολοδόχος/ πληρεξούσιος.
17. Taraf: μερίδα/ πλευρά. Για τα ταραξία του Μοριά, βλ. Martha Pyliia, «Conflicts politiques et comportements des primats chrétiens en Morée, avant la guerre de l'indépendance», *Ottoman rule and the Balkans, 1760-1850*, *ό.π.*, σσ. 137-147· Τάσος Γριτσόπουλος, «Διαμάχη των κομμμάτων Πελοποννήσου διά τον δραγομάνον Θεοδόσιον το 1820», *Πελοποννησιακά*, τ. Ι' (1974), σσ. 165-171.
18. Μιχαήλ Οικονόμου, *Ιστορικά της ελληνικής παλιγγενεσίας ή ο ιερός των Ελλήνων αγών*, Αθήνα 1874, σ. 28· Χρυσανθόπουλος Φώτιος (Φωτάκος), *Απομνημονεύματα*

- περί της Ελληνικής Επανάστασης, [α' έκδ. Αθήνα 1858], Γκρέκα, Αθήνα 1971, τ. Α', σ. 33.
19. Η απουσία μεσαζόντων στις τοπικές φοροδοτικές και διοικητικές λειτουργίες, και η απορρέουσα ευχέρεια των εκπροσώπων της διοικητικής περιοχής να απευθύνονται άμεσα σε ανώτερα κλιμάκια της οθωμανικής εξουσίας, δημιουργούσαν ευνοϊκές συνθήκες για την κατοχύρωση επιπλέον προνομίων. Αυτές οι δημοσιονομικές ρυθμίσεις, που ίσχυαν παραδοσιακά στα βακούφια και στις περιοχές που ανήκαν σε μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας και του κύκλου της ή σε ανώτατους αξιωματούχους όπως ο καπουδάν πασάς, επεκτάθηκαν τον 18ο αιώνα περιορίζοντας περαιτέρω την εξουσία της κεντρικής διοίκησης και των απεσταλμένων αξιωματούχων της.
 20. Μιχαήλ Σακελλαρίου, *Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, [α' έκδ. Αθήνα 1939], Αθήνα 2000, σ. 88· Αθανάσιος Φωτόπουλος, *Οι κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία (1715-1821)*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2005, σσ. 42-43.
 21. Νογνoda: (Μοριάς) διοικητικός αξιωματούχος που συμμετείχε στην είσπραξη των φόρων/ εκμισθωτής μουκατά (mukata 'a) ή αντιπρόσωπος του εκμισθωτή.
 22. Φωτόπουλος, *ό.π.*, σ. 184.
 23. Οικονόμου, *ό.π.*, σσ. 25-26.
 24. Buyuruldi/ buyuruldu/ buyurtu: γραπτή διαταγή/εντολή.
 25. Φωτόπουλος, *ό.π.*, σ. 44-45.
 26. Azletme: απόλυση/ αποπομπή.
 27. Η Πύλη καθάιρεσε τον Μανιάτμπεη Παναγιώτη Κουμουνδουράκη το 1803 με την κατηγορία πως υπέβαλπε τη ληστεία και στη θέση του διόρισε τον Αντώνη Γρηγοράκη. Όπως γράφει ο καπουδάν πασάς Γαζή Χουσεΐν προς τους προεστούς των νησιών Ύδρα, Σπέτες και Πόρος: «έγινε ήδη άζλι από το μπας μπογλίκι, και αντ' αυτού διορίσθη είς έτερος μπας καπετάνος». *Αρχείον της κοινότητας Ύδρας, 1778-1832*, Αντώνιος Λιγνός, Πειραιάς 1921, τ. Α', σ. 45.
 28. Φωτόπουλος, *ό.π.*, σσ. 51-52.
 29. William Martin Leake, *Travels in the Morea*, J. Murray, Λονδίνο 1830, τ. II, σ. 97.
 30. Κυρκίνη-Κούτουλα, *ό.π.*, σ. 148.
 31. Γ.Δ. Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες της Τουρκοκρατίας*, Λιβάνης, Αθήνα 1982, σ. 33.
 32. «The *fermans* for the appointment of *ayan* and the modification of the election procedure can be found in local *sicils*. Because of the importance of the post, numerous abuses in the process of election occurred. For instance, a payment from a candidate to the provincial governor in order to ensure the appointment was a widespread

practice (see *Osmanski izvori*, no. 287). That is why the state ordered every appointment to be approved by the Grand Vizier (1765), but the regulation was ignored and the appointment continued to be ratified by the *vali*.» Georgieva, *ό.π.*, σ. 8.

33. Βλ. *σχετικά*, Σπύρος Ασδραχάς, *ό.π.*, τ. Α', σσ. 263-264, 326-327· Cvetkova, *ό.π.*, σ. 103· Papastamatiou, *ό.π.*
34. Georgieva, *ό.π.*, σσ. 8, 19· Papastamatiou, *ό.π.*, σ. 290.
35. Στο, Κοντογιώργης, *ό.π.*, σ. 35.
36. Mukata'a: φορολογική πηγή δημόσιου εισοδήματος/ πρόσκαιρη ενοικίαση φορολογικών προσόδων.
37. Σε αρτζουχάλι (Θεσσαλονίκη, 1809) προς τον Αλή Τεπελενλή πασά (Ιωάννινα) περιγράφεται η αντιπαλότητα ανάμεσα στον Ισούφ μπέη, πιθανότατα ενοικιαστή μουκατάδων της Θεσσαλονίκης, και τους μπέηδες της πόλης. Οι μελετητές του αρχείου υποδεικνύουν τις υποψίες και την αδυναμία των μπέηδων να ξεκαθαρίσουν την ακριβή θέση του Ισούφ: «εις τα φερμάνια οπού έρχονται από το ντεβλέτι, μουσελίμιν δεν τον γράφουν, μόνον Σελιανίκ αγιανή Ισούφμπεϊ». *Αρχείο Αλή πασά*, (έκδοση-σχολιασμός-ευρετήρια) Β. Παναγιωτόπουλος, Δ. Δημητρόπουλος, Π. Μιχαηλάρης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2007, τ. Β', σσ. 8-11.
38. Georgieva, *ό.π.*, σ. 7. Ο προεστός Ιμλακίων Αναγνώστης Παπατσώνης και ο βοεβόδας Οσουμάναγας Μαρμαράς από τη Γαστούνη ήταν συνενοικιαστές στην επαρχία των Ιμλακίων, φίλοι και συνεργάτες. Βλ. Παναγιώτης Παπατσώνης, *Απομνημονεύματα από των χρόνων της Τουρκοκρατίας μέχρι της βασιλείας Γεωργίου Α', Βιβλιοθήκη Γενικών Αρχείων του Κράτους*, Αθήνα 1960, σσ. 38-41.
39. Ο Μουσταφάμπεης της Πάτρας ήταν από τους πιο ισχυρούς αγιάνηδες του Μοριά. Στο ταράφι του συμμετείχαν οι Δεληγιάννηδες, ο Ζαΐμης, ο Παπαλέξης και ο Π.Π. Γερμανός. Παπατσώνης, *ό.π.*, σ. 59.
40. Ντίνος Κονόμου, «Ανέκδοτα κείμενα (1816-1820) (από το αρχείο του Σωτήρη Χαραλάμπη)», *Πελοποννησιακά*, τ. ΣΤ' (1968), σσ. 198-199.
41. Ενέργειες των αντιμαχόμενων φατριών οδήγησαν στις εκτελέσεις του Σωτηράκη Λόντου «δι' αντιπολίτευσιν» (1812) και του Ιωάννη Δεληγιάννη «εις εκδίκησιν» (1816). Οικονόμου, *ό.π.*, σσ. 26-27. Ο Σωτ. Λόντος ήταν ο πιο ισχυρός κοτζάμπασης του Μοριά στην εποχή του αλλά αφότου εκτελέστηκε και η περιουσία του δημεύτηκε, ξεκίνησε η πρωτοκαθεδρία των Δεληγιάννηδων.
42. Φωτόπουλος, *ό.π.*, σσ. 51-52.
43. Για παρακράτηση φόρων εκτελέστηκε το 1765 ο Κωνσταντίνος Ζαΐμης (Ζαΐμογλου) με εντολή του μουχασίλη Μεχμέτ Εμίν πασά όπως, αργότερα, ο Σωτηράκης Λόντος

- και ο Ιωάννης Δεληγιάννης. Ο Σωτήρος Κουγιάς εξορίστηκε με την κατηγορία πως καταχράστηκε 70.000 γρόσια και παρέλειψε να συμπεριλάβει τους φόρους του Αλεποχωρίου στο φορολογικό κατάστιχο. Φωτόπουλος, *ό.π.*, 181· Alexander, *ό.π.*, σ. 47.
44. Κυρκίνη-Κούτουλα, *ό.π.*, σ. 91.
45. Οικονόμου, *ό.π.*, σ. 29.
46. Για παράδειγμα, δημεύτηκαν οι περιουσίες των εκτελεσμένων Ιωάννη Δεληγιάννη, Παναγιώτη Βάρβογλη, Σωτηράκη Λόντου, Ανδρουτσάκη Ζαΐμη, Ιωάννη Παλαμίδα, Θανάση Κουλά και μητροπολίτη Ανανία, του πιθανά δολοφονημένου Παναγιώτη Μπενάκη, καθώς και των από φυσικό θάνατο εκλιπόντων Αναγνώστη Παπατσώνη και Ασημάκη Πόλου. Κανέλλος Δεληγιάννης, *Απομνημονεύματα, Πελεκάνος, Αθήνα 2005*, σσ. 69, 76· Φωτόπουλος, *ό.π.*, σσ. 194, 197.
47. Σύμφωνα με τους Σισίνηδες (Ηλεία) ο πρώτος καταγεγραμμένος πρόγονός τους ήταν ο Πέτρος Σισίνιος που κατείχε διοικητική θέση επί Ανδρόνικου Κομνηνού (περί το 1180) στην Ηλίδα. *Το Αρχείο Σισίνη*, (επιμ.) Στ. Παπαγεωργίου, ΔΙΕΕΕ, τ. 23, Αθήνα 1980, σ. 208.
48. Γιώργος Νικολάου, *Νοταραίοι εξ αίματος και αγχιστείας, Προυχοντικές οικογένειες στην Κορινθία κατά το δεύτερο ήμισυ του 18ου αιώνα και τις αρχές του 19ου αιώνα, Ανάπτυξη από τα Πρακτικά του συνεδρίου Άγιος Μακάριος (Νοταράς), Αθήνα 2006*, σσ. 100, 110.
49. Παπατσώνης, *ό.π.*, σ. 27.
50. William Gell, *Narrative of a journey in the Morea*, London 1823, σ. 63.
51. Στο, Νικολάου, *ό.π.*, σ. 108.
52. Ο Γεωργαντάς Νοταράς απέκτησε τέσσερεις γιούς, ένας από τους οποίους ήταν ο Ανδρικός (1740-1821) που διορίστηκε πολλές φορές επαρχιακός προεστός, μαζί με τον Μπενιζέλο Ρούφο, και μοραγιάνης. Άλλος γιός του Γεωργαντά έγινε μητροπολίτης και ένας τρίτος, γιατρός και έμπορος. *Ό.π.*, σ. 102. Ο Χρύσανθος Σισίνης ήταν γιατρός, όπως και οι γιοί του Νικόλαος και Πέτρος, ενώ ο αδερφός τους Μιχαήλος ήταν αξιωματικός του ρωσικού Ναυτικού ονομαζόμενος Σισίνσκυ. *Το Αρχείο Σισίνη*, *ό.π.*, σσ. 210-211. Ο αδελφός του πρωτοσύγκελλου Άνθιμου, Ιωάννης, αποστρατεύτηκε το 1795 από τη ρωσική στρατιωτική υπηρεσία με τον βαθμό του μαγιόρου (ταγματάρχη). Σωτήριος Λυριτζής, «Οι εκ Γαργαλιάνων αδελφοί Ανδριανόπουλοι Άνθιμος και Ιωάννης», *Πελοποννησιακά*, τ. Η', Αθήνα 1971, σ. 99.
53. Δημήτρης Κοπανίτσας, *Ένας προεστός του Μυστρά στην επανάσταση, Γύρω από τον Αναγνώστη Κοπανίτζα*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1998, σ. 69.

54. *Αρχείο Αλή πασά, ό.π., σ. 271.*
55. Ο Ανδρέας Ζαΐμης παντρεύτηκε την Ελένη Δεληγιάννη παρότι οι οικογένειές τους ήταν επικεφαλής των δύο αντίπαλων ταραφιών. Γριτσόπουλος, *ό.π., σ. 167.* Η κόρη του Γεώργιου Σισίνη, Διατζέντα/Γακίνθη, παντρεύτηκε τον Σωτήρη Μεσσηνέζη, γιό μιας ισχυρής οικογένειας Χίων εμπόρων που είχε εγκατασταθεί στη Βοστίτζα και συγγένευε εξ αγχιστείας με την οικογένεια του Σωτηράκη Λόντου. *Το Αρχείο Σισίνη, ό.π., σσ. 216-217.* Ο Κανέλλος Δεληγιάννης παντρεύτηκε την Αναστασία, αδελφή του Παναγιώτη Παπατσώνη. Παπατσώνης, *ό.π., σ. 34.*
56. Για παράδειγμα, Ανδρικός Νοταράς και Ειρήνη Σπ. Νοταρά. Νικολάου, *ό.π., σ. 109.*
57. Οικονόμου, *ό.π., σ. 26.*
58. Παπατσώνης, *ό.π., σ. 28.*